

Содиков Нозимжон

**МЕВЛАНАНЫН ФИЛОСОФИЯСЫНДА АДАМ ТУУРАЛУУ
ГУМАНИСТИК КӨЗ КАРАШТАР**

Содиков Нозимжон

ФИЛОСОФИЯ МЕВЛАНЫ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ

Sodikov Nozimjon

MEVLANA'S PHILOSOPHY OF HUMANISTIC APPROACHES

УДК: 378. 018/851

Бул макалада Мевлана адамдын чындыгында жана акыйкатта, кандай болушу керек экендигине токтолоору айтылат. Чындык майданында адам кандай болуп турса ошол учурда ал ушундай, ал эми акыйкат майданында болсо кандай болушу керек? Андыктан адам баласы ылайык болгон адамдын деңгээлине жетүүчүнүн өзү турган азыркы чындык абалына өйдө карай жылуусу керек. Инсан дене түзүлүшү жана материалдык жактан дүйнөнүн бир бөлүгү. Ал эми руханий жана моралдык жактан дүйнөнүн фундаменти болуп саналат. Адам баласынын тышкы дүйнөсү өтө чектелүү болсо, ички дүйнөсү чалкып турган деңиз.

Негизги сөздөр: суфизм, дуализм түшүнүгү, моралдык таалим, гуманисттик мамилелер, идеалдуу инсан, моралдык-руханий түзүлүшү.

В статье отмечается точка зрения Мевланы о том, как должен быть человек в действительности и в истине. В пространстве действительности человек есть такой как есть, а как он должен быть в пространстве истины? По той причине человек должен двигаться вверх к современному истинному состоянию. Человек со строем тел и материально является частью мира. А духовно и морально является фундаментом мира. Если внешний мир человека ограничен, то внутренний мир не исчерпаем.

Ключевые слова: суфизм, понятие дуализма, моральное учение, гуманистические отношения, идеальная личность, морально-духовное строение.

The article notes the view of Mevlana on how to be a man in reality and truth. In the space of man really is such as it is, and how it should be in the space of truth? For the reason, the person should move up to the current true state. Man with the structure of the bodies and the material world is a part of. A spiritual and moral is the foundation of the world. If a person's world is limited, the inner world is not exhausted.

Key words: sufism, the concept of dualism, moral teaching, humanistic attitude, perfect personality, moral and spiritual structure

Мевланага окшогон уникалдуу инсанды акыйкатта каапыр да, момун да, жин да, шайтан да жакшы көрүш керек. Мевлана исламдын рухунда болгон акыйкатты түшүнүктүү мисалдар жана жүрүш-турушу менен карапайым калктын бардыгы жөнөкөйлүк менен түшүнүүсүн камсыз кылган бул тармактагы саналуу адамдардын катарына кирет. Азирети Мевлана тууралуу сөз кылганда анын Түрк, Арап же Ажем экендигин сөз кылуунун кажети жок. Ал түркчө билчү беле, билбейт беле биле албадым. Бирок белгилүү болгон нерсе анын жазган бүткүл чыгармалары фарс тилинде жазылгандыгы жана бул тилди анын өтө жакшы өздөштүргөндүгүн тилчилер маа-

лымдашат. Азыркы Иран ар түрдүү доорлордо чоң чыгармачыл адамдарды өстүргөн. Бирок бир канчасын гана аздектеп тарыхта калтыра алган. Алар: Энвери, Фирдевсинин «Шахнамасы», «Махсенини» сырдуу эси Низами, Саади, Хафызы Ширази сыяктуулардын эң алдында Ж.Руми. «Алардын айткандарынын арасында ушундай ысымдар бар, мен алардын арасында өзүмдү акын деп аташтан уяламын» дейт Гёте. Мевлананын адабий жагы да, суфистик жагы да, тефеккүр жагы да укмуштай. XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында Индиянын руханий башатчыларынан Пакистандын моралдык негиздөөчүсү доктор Мухаммед Икбал да Мевлананын таасиринде тарбияланган. «Месневи», «Фихи мафи», «Дивани кебирлерди» окуп, жазган чыгармалары «Зебуру ажем», «Эсрари Худи», «Румузиби Худи», «Жавиднаме» сыяктуу чыгармаларын толугу менен Мевлананын таасиринде турат. Мевлана таасири күчтүү, ой толгоосу алдыга карай багытталган, сөз байлыгы, көз карашы келишкен, саналуу адамдардан. Жараткан анын шапаатын насип кылсын. Бирок ар бир доордо ар нерсе бузулуп, бурмаланган сымал бир учурда анын сөздөрү, түшүндүрмөлөрү, китептери да ар кандай сындарга, бурмалоолорго дуушар болду. Эки түрдүү Мевлана пайда болду:

1. Аллахтын сүйүктүү кулу Мевлана, олуялар сүйгөн мүчтөхит жана фукаха (фикх алымы) сыйлаган, динде өз тармагында заманына жараша жаңылануу кылган, улуу инсан катары Мевлана.

2. Чыгыш таануучулар ойлоп чыгарган мистикалык түрдөгү Мевлана.

Бул экинчи Мевлананын табылышы ойлонууга арзыйт. Демек чынында Мевлананы сүйүү керек, дос-душман тарабынан, каапыр да, момун да сүйүш керек. Бирок бул дуализм түшүнүгүнө кабылган момун, кайсы Мевлана тарабында болорун жакшы аныкташ керек. Эки түрдүү Мевлана бар дегенибиз, биринчиси – европалыктардын ойлоп чыгарган, чындыкта андай болбогон Мевлана, экинчиси биздин көңүлүбүздүн падышасы, ар ким сүйүп сыйлаган Мевлана [1]. Үнү, салымы, толкуну жана адамзатка тартуулагандары менен доорлорду багынткан ушундай турпаттар бар, үстүнөн кылымдар өтсө да алар дайыма жашап келет, мезгил аларды эскиртпейт. Болуп өткөн окуялар алардын үнүн өчүрө албайт жана терс соккон шамал аларды эч качан кулата албайт. Алар жүздөгөн, миңдеген жыл мурун жашагандыктарына карабай, ар дайым жапжаңы ойлору, баамдоолору, сөздөрү, жан дүйнөбүзгө тартуулаган пикирлери жана социалдык проблемаларга каршы

алпурушкан кошумча чечимдери жана сунуштары менен баалуу болуп эсептелишет. Мевлана Руми азиреттери да бул толкундардын бири болуп эсептелет. Кылымдар өткөндүгүнө карабастан ал бүгүн да бизди угуп сезимдирибизди бөлүшүп жана көйгөйлөрүбүзгө чечүү жолдорун көрсөтүп турган бир толкундун үнү сымал сезилет. Ал жети кылым мурда жашаган бирөө, бирок жети кылым өткөнүнө карабай ичибизде типтирүү... Нуруну руху Азирети Сейидил Энамдан (алейхи экмелут техая-пайгам-барибиз Мухаммеддин рухунан деген мааниде) алып, заманыбызга чейин ар түрдүү нур чачыраткан бир нур адам... тандалган олуялардан жана махабатын баатырлары арасында сөздөрү кол башчы сымал күчтүү... Өлүк жандарга жашоо үйлөгөн Исрафилдин сурнайы... Үнү чөлгө айлангандардын жашоо булагы, жолоочулардын шам чырагы жана анык Пайгамбар мураскери.

Азирети Мевлана дайыма Аллахка карай жүргөн жана башкаларды жүгүрткөн бир акыйкат чындык эри... Ар дайым сүйүү менен толкуган жана чөйрөсүнө сүйүүнү куюлуштуруп жазуу менен аларды толкунданткан тең салмактуу инсан. Чеберчилиги, махабаты жана дем күчү менен Кудайдан корккон баатыр... Ар кимди акыйкатка жана куттуу келечек үчүн чакырган чакырыкчы [2].

Инсан – Мевлананын чыгармаларында эң негизги тема. Мевланага карата инсан – жаратылыштын өзөгү жана улуу Аллахтын жараткандарынын бүтүнүн көрсөткөн күзгүсү. Адам баласы жаратылгандыгын түшүнөөр замат өзүндө алгач пайда болгон сезим эки тараптуу жаратылышка ээ экендиги болду, б.а., ал көңүл аянтчасынын карама-каршы күчтөргө согуш майданы экенин түшүнүү. Жүрүш-турушунун толкундарын карачы! Ар бири башка бирөө жана кастык менен күрөшүп келет (Месневи VI том, 53-бейт). Ак менен кара, жаман-жакшы, кастык-достук, жыргал-кайгы, ачуу-таттуу сыяктуу сезимдер адам баласынын ички дүйнөсүндө токтоосуз тирешип тураарын түшүндүрүү аркылуу адам жаман абалда болсо айбандан төмөн тураарын, жакшы болсо периштеге окшоорун таасын көрсөтөт («Фихи ма фих»). Буга мисал катары «Месневи» аттуу китебинде Мевлана адамдын төмөнгө карай багыттаган материалдык түзүлүшүн (денесин) эски жана жырткыч кездемеге, кара жыланга; анын руханий тарабын кымбат баалуу жибекке, жакшы жыттанган атырга, аарыга жана таза алтынга окшотот:

Адам баласы өзүн арзанга сатты,

Атлас болуп туруп өзүн жамаачы чапанга айлантты. (Месневи III том 1001-бейт).

Адамдын ички көрүнүшү менен тышкы көрүнүшүнүн таймашы тууралуу - Аллахтын бирдигине ишенген ойчулдар жана Мевлана адамдын напси менен акылы ар дайым салгылашып жашарына токтолушат. Напси жагы (адамдын төмөн карай багыт алган тарабы) адамды жамандыктарга жана аягы жаман жыргалчылыктарга сүйрөп турса, Акыл (рух) аны тазалыкка, тазаланууга жана кутулууга чакырат:

Тышкы келбет ички дүйнө менен салгылашып келет,

Адам сабыр аркылуу ийгиликке жетишет. (Месневи IV 1011-бейт).

Жан бийиктиктерге канат жайып турса,

Дене топуракка бекем жармашып турат (Месневи IV 1546-бейт).

Мевлана бул маселени түшүндүрүү үчүн «Мажнун менен төөсү» аттуу окуясын баяндайт: Мажнун сүйгөнү Лейлага жетүү үчүн төөсүнө минип сапар алат. Мажнун сүйгөнүн самаса, төө ботосуна жетүүсүн самайт. Мажнун кыялданып отуруп төөнүн тизгиндерин бошоткон сайын, тоо кайра артка кайтат жана Мажнун бара турган жерге тескери чуркайт. Мажнун эсине келгенде жол арбыбаганын көрүп төөнүн тизгинин кайра Лейлага бурат. Бул абал бир канча ирээт кайталанат. Бирок төө Мажнун кыялданып эсинен танган сайын төө ботосуна бурула берет. Төө менен жолду арбыта албасын түшүнгөн Мажнун төөнү бошотуп, жөө Лейлага бет алат (3). Мевлана бул окуяда төөнү материалдык түзүлүшкө, Мажнунду болсо моралдык-руханий түзүлүшкө окшотот. Булар экөө бири бирине терс максаттарга ээ.

Моралдык таалим: төмөнкү мартабадан үлүү мартабасына жогорулоо жөнүндө: Мевлана адам баласынын өзгөрүп турган бир жарыктык экендигин кабыл алгандыктан, билим берүүнүн тарбия берүүчү маанисине ишенет. Алсак адам баласы менен биргеликте жашоосунун натыйжасында айбандардын да белгилүү нерселерди үйрөнөрүн айтуу менен акыл-эс жагынан эң жогору жаратылган адам баласына билим-таалим, өтө маанилүү экендигин белгилейт:

Жакшылыктар менен кастыктар, жашыруун жолдон көңүлдөн көңүлгө жетет.

Керек болсо адамдын өзүнөн сыйырга да, эшекке да түшүнүк жана жөндөм жетет. (Месневи IV 1421-1422-бейт).

Мевлана жүрүш-туруш өзгөрүүсү аркылуу келип чыккан жашоо түрүн «экинчи төрөлүү катары атайт». Биринчи төрөлүү – бул адамдын энесинин жатынынан өз каалоо жана тандоосу жок дене түзүлүшү менен төрөлүшү. Экинчи төрөлүү – тандалган адамдарга таандык, өз каалоосу аркылуу ишке ашат; кадимки адам напсисин тарбиялап ахлактык жактан жогорку жактан чекке жеткен идеалдуу инсанга айланышы менен болот, б.а., жаман сапаттардан арылып, адам баласынын купулуна толгон жакшы сапаттарга арылып ээ болуусу. Буларга кошумча катары адам баласынын ичиндеги жаман сезимдерди жок кылуу эмес, аларды жакшы жакка бурууну колдонууну чыгармаларында көрүүгө болот. Мисалы башкаларынын жекече ишин кызыгып суроо, кийлигишүү илими, маданий изилдөө, кызыгууга буруу ж.б.у.с. Гумандуулук жана адам баласын сүйүү Мевлананын педагогикалык ишмердүүлүгүнүн борборунда турат. Ал өзүнүн жеке жашоосунда да гуманисттик мамилелерде болгон. Анын «Мектубат» аттуу чыгармасында 140тан ашуу каттары камтылган. Бул каттардын темаларынын өзөгүн эмирлерге, султандарга жана ошол учурдун көрүнүктүү өкүлдөрүнө кайрылуулар түзүп, аларга колунда жок жана муктаждарга кам көрүүнү

эскерткен. Мевлана өзүнүн суфисттик жашоосу менен толкундашы жана руханий жактан өзүн танган учурда өзү жашап жаткан коомдун маселелери, кемчиликтери менен алек болуусуна тоскоол болгон эмес. Анын «Месневиси» руханий жана суфисттик негиздерге тиешелүү таалим берүүдөн тургандыгына карабастан анын саптарынын ортолорунда гуманизм айкын байкалып турат. Бул темаларга мисал катары «Месневидеги» бир окуяга токтололу: Күндөрдүн биринде Аллах тарабынан азирети Муса (а.с) га эскертүү келди: «Мен ооруп калганымда эмне себептен зияратыма келбедиң?!» Муса (а.с): - «Эй Аллахым сенин улуу затың ар түрдүү кемчиликтерден алыс, оору жана сен? Мен сенин бул буйругундун максатын түшүнө алган жокмун. Кудайым мага муну түшүндүрүп берүүндү суранам» - деди. Аллах: -«Сенин кошунаң болгон бир кулумдун ооруп калганын билбейсиңби? Эмнеге ага зыяратка барган жоксуң?! Же ооруп жаткан адамды зыярат кылышың мени зыярат кылганга барабар экендигин билбейсиңби?».

Жараткандан Мусага бир эскертүү келди: Эй койнунан күндүн чыгышын көргөн... Эй илахи нур менен «Чыгыш» кылганым. Мен жаратканмын, оорудум, келбедим. Муса хаша (андай болушу мүмкүн эмес) деди сен зыянга дуушар болуудан алыссың. Бул эмне деген сыр? Жаратканым мага түшүндүр. Хак ага кайра, ооруганымда эмне ал абалымды сураган жоксуң деп буйрук кылды. Муса: Раббим сен үчүн кемчилик деген болбос. Акыл жексен болду. Бул сөздү чечмелеп бер мага. Ооба, тандалган бир кулум ооруп калды. Жакшылап кара ал менмин. Анын маазерети менин мазеретим, анын оорусу менин оорум. (Месневи II 2156-2162-бейт).

Мевлананын коомдогу элдин жараштырган-дардын жакшы сапаттарын мактоо максатында айтылган сөздөрү угууга арзыйт: Кемчилиги бар адамдарга оор болбосун деп жүз кемчиликтен бирөөнү гана айтышат, калган кемчиликтерин болсо жашырып, жаап коюшат. Мугалим окуучуга жазганды үйрөтүп жатканда бала бир сап жазып мугалимге көрсөтөт. Мугалимдин көз карашында баары бир начар. Бирок айкөлдүк менен ага: «Баары жакшы, абдан сонун жазгансың, азамат! Бир гана бул жана бул тамгаларды оңдош керек»,— деп акырындык менен көрсөтүп көндүрөт. Бала жазуудан коркуп калбасын деп жактырганын билдирет жана бир топ мезгил аралыгында гана үйрөтөт [4].

Мевлана канчалык гуманист болсо дагы анын гумандуулугун кемчилик жана каталарга моюн сунгандыгы деп түшүнбөш керек. Анткени айкөлдүк менен маңдайдагы адамды акыйкатка, туура жолго жана тазалыкка чакыруу керек экендигин айтат. Анын сөздөрүнө айкөл мамиле жасоо, ысык май куюлган казанга суу куюп жибергенге окшотот. Эгер ысык майга суу куйсаң, казанды да, очокту да, бузасың.

Жумшак сүйлө, бирок туурадан башканы сүйлөбө.

Жумшак сүйлөп жатып шайтан азгырыкка жолобо. (Месневи IV 3815-3816-бейт).

Караңгы адамдын кыйынчылыктарына сабыр кыл;

Аллах берген акыл менен жакшы мамиле кыл.

Тапка келбегенче сабыр кылуу жакшы адамга май сымал;

Кай жерде көңүл болсо сабыр аны жактырат.

(Месневи IV том, 2040- 2041-бейт).

Демек адам эки тараптуу жандык. Бир тарабы кара жерге таандык, бир тарабы көк асманга. Адам экөөнүн ортосунда ар дайым барып келип турат. Мевлананын таалим мектебинде адамдын кара жерге таандык жагынан көк асманга таандык жагына өтүүсү моралдык таалим-тарбия аркылуу ишке ашат. Ал бул руханий жогорулоону жана моралдык өзгөрүүнү «Мизажынын (кыял-жоругунун) өзгөрүүсү» же «Экинчи топтолуу» деп атайт. Албетте бул моралдык өзгөрүү билинчалты (көмүскө туюм, көмүскө дээр) сезимдерди жакшы жакка багыттоо жана жогорулатуу аркылуу ишке ашат. Аталган моралдык өзгөрүү төмөндөгү факторлордон турат:

- Аллахка ашык болгон абалда ибадат;
- семави (асмандан түшкөн) диндердин өзөгүнүн бир экендигине ишенүү;
- диний жана мазхап тирешүүлөрүнөн оолак болуу;
- акыйкатты өзүнүн түшүнүгү менен чектебөө;
- гумандуулук жана акыйкат жолдо коомдун бардык катмарлары менен жылуу мамиледе болуу (5).

«Месневи» чыгармасы башынан аягына чейин адам тууралуу баяндайт. Адамдын дүйнөдө жана түбөлүктө туш боло тургандарын окуяга салат. «Месневиде» Азирети Мевлананын эң көп токтолгон негиздери – жүрөк жана сүйүү. Ал жүрөктүн күзгүсүнө: «Жүрөктүн күзгүсү таза болууга тийиш, ал жерде жаман көрүнүш менен жакшыны айырмалоо үчүн» (Месневи II том, 2063-бейт) же «Сөзсүз жүрөктөн жүрөккө карай жол болот» (Месневи VI-том, 2553-бейт) сыяктуу берилген.

Адабияттар:

1. Гулен М.Ф. “Суроолор жана чыгуу жолдору” Борнова-Измир 19-11-1976 -жыл.
2. Гулен М.Ф. “Мевлана Желаледдин ер-Руми” Йагмур журналы 22-сан, 2004 -жыл.
3. Месневи IV 1542-1548-бейт.
4. Мевлана, «Фихи ма фикх»
5. Профессор Керим Замани, “Мевлананын чыгармаларында адамдын моралдык корунуштору”, 3- Эл аралык билим беруудо сапаттуулук конгресси, 13-12-2011-жыл.

Рецензент: д.пед.н., профессор Калдыбаев С.К.